

GYÖRFY ESZTER

FELEKEZETILEG VEGYES HÁZASSÁGOK

Rítus- és vallásváltások egy erdélyi faluban

**A korábbi gyakorlattal
ellentétben ma
az egyén vallása minden
esetben az apa
felekezetét követi,
az asszonyok
házasságuk előtt
áttérnek férjük
vallására.**

■ Az egy településen vagy földrajzi régió-
n belül egymás mellett élő, eltérő nemzetiségű,
anyanyelvű, vallású, gazdasági helyzetű cso-
portok kapcsolatrendszerének vizsgálatában a
történeti, néprajzi, antropológiai kutatások ki-
emelten foglalkoznak a házassági szokások
kérdésével, hiszen a párválasztási preferenciák
– illetve az erre vonatkozó íratlan szabályok –
együttal azokat a közösségi normákat is tükrö-
zik, amelyek a különböző csoportok közti
együttélést szabályozzák. A soknemzetiségű és
felekezetileg is meglehetősen vegyes képet mu-
tató történelmi Magyarország kapcsán fontos
kiemelni, hogy a vallási megoszlás részben fed-
te a nemzeti-etnikai tagolódást, azaz az egyes
nemzetiségek többé-kevésbé zárt felekezeti egy-
ségeket alkottak, aminek eredményeként egyes
egyházak kimondottan nemzeti jellegűek
voltak.¹

A vallás és etnikum összefüggései kétirányú-
ak: differenciáló és integráló hatások egyaránt
érvényre juthatnak, különösen ha a felekezeti,
nyelvi, etnikai hovatartozás egymással össze-
függ.² Számos példa mutatja ugyanakkor, hogy a
vallás sok esetben konzervatívabbnak bizonyul-
hat, mint az etnikai identitás vagy a nyelv – oly-
annyira, hogy bizonyos esetekben éppen a val-

Az ezekhez az eredményekhez vezető kutatás az Európai Kutatási Tanács részéről, az Európai Közösség hetedik keretprogramjából (2007–2013), az EKT 324214 sz. támogatási megállapodása alapján, valamint az Emberi Erőforrások Minisztériuma és az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő NTP-NFTÖ-16 számú, a Nemzet Fialat Tehetségéért Ösztöndíja jóvoltából finanszírozásban részesült.

lás válhat a legfontosabb etnikus jellemzővé egy nyelvében, kultúrájában asszimilálódott csoport vonatkozásában.³ A felekezeti és etnikai hovatartozás összekapcsolódásával tehát a vallás és etnikum adott esetben szinonim fogalmakká válhatnak. A vallás és etnicitás összefüggéseit azonban olyan esetekben is vizsgálhatjuk, amikor egy felekezeten belül etnikus, nyelvi különbségek vannak, vagy éppen fordítva, egy kulturálisan és nyelviileg homogén közösség felekezetiileg megosztott.⁴

Tanulmányomban a felekezetiileg vegyes házasságokra, illetve ezzel kapcsolatosan a rítus- és vallásváltásra vonatkozó helyi normarendszert mutatom be a Székelyföld keleti peremvidékén fekvő Kostelekben,⁵ ahol a fenti két helyzet egymást követően állt fenn. Eleinte egy eredetét és nyelvét tekintve vegyes (magyar–román), ám vallásában egységesen görög katolikus közösség volt, ami a 20. század elejére kultúrájában, nyelvében egyre inkább elmagyarosodott, 1948-ban pedig ortodox és római katolikus felekezetekre vált szét. Bár természetesen mindez nem választható el azoktól a 19–20. századi nyelvváltási, akkulturációs folyamatoktól, illetve politikai változásoktól, amelyek újra és újra átértelmezték a helyiek felekezeti és etnikai identitásait, ennek részletes bemutatása messze túlmutatna jelen írás keretein. A felekezeti és etnikai identitás összekapcsolódásának okairól és folyamatáról, illetve ezen identitások dinamikus és a jelenben is zajló változásairól ezért csak érintőlegesen szólok. Célom elsősorban az, hogy részletesen bemutassam a közösség felekezetiileg vegyes házasságokra vonatkozó társadalmi gyakorlatait és ezek változásait, valamint példákkal illusztráljam az egyén lehetőségeit és nehézségeit az adott szokásrend keretein belül.

Dolgozatom első részében a II. világháború előtti időszakot vizsgálom levéltári források⁶ és a helyiek visszaemlékezései alapján. Röviden szólok a közösségben kimutatható demográfiai, nyelvi változásokról, kiemelve az exogám házasságok szerepét ezekben a folyamatokban, törekszem továbbá a korabeli rítusváltási gyakorlatok⁷ és pasztorációs viszonyok lehető legárnyaltabb bemutatására, különös tekintettel a közösségbe beházasodó római katolikusok helyzetére. A második részben az 1940–44 közti „kis magyar világ” idején, illetve a görög katolikus egyház 1948-as romániai megszüntetése miatt bekövetkezett kényszerű vallási szeparáció következményeit és a felekezetiileg vegyes házasságok napjainkig működő lokális gyakorlatát, a vallásváltás mikéntjét és az egyén szintjén megfogható következményeit mutatom be, elsősorban a helyiekkel készített interjúk alapján.

Endogám és exogám tendenciák és a nyelvváltás összefüggései

■ Kostelek az ún. Negyedfél-megye havasán⁸ és Csíkszentmiklós, valamint Csíkszépvíz havasi birtokain a 18. század második felében keletkezett⁹ település. Szócs János moldvai románokat, csángókat és kisebb részben csíki székelyeket jelöl meg a falu alapítóiként.¹⁰ A rendelkezésre álló adatok alapján nehéz pontosan megállapítani az ide települő népesség etnikai összetételét, de a szórványos említések és a helyiek visszaemlékezései alapján valószínűsíthető, hogy a csíki, kászoni településekről érkezők egy része is román eredetű, görög katolikus vallású zsellér vagy jobbágy lehetett, akik a székely falvakba beköltözve sok esetben magyar anyanyelvűvé váltak.¹¹

A 19. századi népszámlálások még a település egységesen román etnikai és görög katolikus arculatát jelzik, ami az ide települők többségének görög katoli-

kus vallása mellett a 19. század második feléig dokumentálható, mind települési, mind vallási-kulturális szempontból¹² nagyon szigorú endogámiának is betudható. A csíki falvakban kisebbségként élő románokkal ellentétben – akik más székelyföldi és partiumi településekhez hasonlóan – kulturális és nyelvi szempontból hamar beolvadtak – a nehezen megközelíthető havasokban, a tömbmagyarságtól elkülönülve élő, román eredetű népességgel (is) rendelkező településeken egyfajta elzárkózás volt jellemző. A 19. század végétől ez falvanként eltérő mértékben kezdett oldódni, így a kulturális-nyelvi asszimiláció különböző fokán álló közösségek jöttek létre.¹³

Kostelek az 1870-es évektől vált a házassági gyakorlat szempontjából nyitottabbá. A századfordulóig tartó időszak a lokálisan exogám házasságok nagy számával tűnik ki, és egészen a II. világháborúig a házasságot kötött személyek nagyjából fele a településen kívülről származott.¹⁴ A 19. század végén ez elsősorban a környékbeli, szintén görög katolikus és román jellegű településekről (Csüvés, Lóvész, Bükklok) származó házastársakat jelentett. A századforduló utáni évtizedekben aztán Kostelekben megnőtt az exogám, vegyes rítusú házasságok száma: viszonylag nagy számban választottak házastársat a római katolikus és nagyobbrészt magyar anyanyelvű gyimesi településekről és Csíkmenaságról. Az azonos rítusú, exogám házasságok révén szintén többségében magyar anyanyelvű (Gyimesbükk, Gyimesfelsőlok, Gyepece) vagy legalábbis kétnyelvű (Bükklok, Csüvés, Lóvész) személyek kerültek a településre.¹⁵ Ez, továbbá a gyimesi és a környező csíki községekkel ápolt intenzív gazdasági kapcsolatok, az 1871-es arányosítási törvény után újult erővel meginduló fakitermelés miatt ide települő, nagyrészt magyar anyanyelvű faipari munkásság mind hozzájárult ahhoz, hogy a 20. század elejére a kosteleki lakosság nagyjában-egészen magyar nyelvűvé vált.¹⁶

Bár az 1910-es népszámlálás anyanyelvi adatai szerint Kostelek teljes egészében magyar anyanyelvű volt, vizsgálatom azt mutatta, hogy a századforduló környékén a kostelekiek inkább kétnyelvűek lehettek,¹⁷ a mindennapi érintkezés során mindkét nyelvet használták, a családon belüli nyelvhasználat alapján viszont elkülönültek magyar és román anyanyelvűek. Az I. világháború előtt tehát lényeges változások történtek a közösség tagjainak nyelvhasználatában, a spontán népesedési-nyelvváltási folyamatok mellett bizonyos politikai-adminisztratív intézkedések (pl. magyar nyelvű iskola létrehozása a századfordulón) nyomán is.¹⁸ A település vallási képe ugyanakkor csak igen csekély mértékben változott ebben az időszakban, aminek okait a korabeli pasztorációs viszonyokban és – ezzel összefüggésben – a vegyes házasságokra vonatkozó helyi szokásrendben kereshetjük.

Görög és római katolikusok – pasztoráció és vegyes házasságok a II. világháború előtt

■ A kosteleki görög katolikus hívek a balázsfalvi székhelyű Gyulafehérvár-Fogarasi Érsekség gyergyói esperességéhez tartoztak, lelki gondozásukat a csík-szépvízi görög katolikus plébános látta el, bár a település félreeső elhelyezkedése miatt a pasztoráció még a 20. század első felében is meglehetősen esetleges volt.¹⁹ A falu lakói 1875-ben görög katolikus templomot építettek,²⁰ ám a szomszédos Magyarcsüvés lakóival együtt hiába kérvényezték több alkalommal, hogy önálló plébánia létesüljön a két falu valamelyikében, elsősorban az anyaegyház, Csík-szépvíz anyagi-gazdasági érdekei miatt erre sosem került sor.

Ugyanakkor, amint azt a vallási exogámia tendenciáinak fent bemutatott áttekintésében láthattuk, az idők során költöztek a faluba római katolikusok is. Kis létszámuk, illetve a nagy távolságok miatt azonban rendszeres pasztoráció egészen az 1940-es évekig sem a gyimesi plébánia, sem a községközpont, Csíkszépvíz felől nem volt. A Gyimesekből és a csíki falvakból házasság miatt vagy jobb megélhetés reményében Kostelekbe települő római katolikusok a pasztoráció megoldatlansága miatt, illetve a közösség nagyobb részének rítusát követve vallásilag betagozódtak a helyi görög katolikus népességbe. Nők esetében a helyi szokások a férj rítusának követését és a gyermekeknek az apa vallására való megkeresztelését feltételezték.²¹ Az anyakönyvek tanúsága szerint azonban a beházasodó római katolikusok szinte kivétel nélkül férfiak voltak, akik – bár valószínűnek látszik, hogy egyházzogilag érvényes módon nem történt meg rítusváltásuk – gyakran szintén görög katolikusként kerültek egyházi nyilvántartásba.²²

A forrásokból kitűnik, hogy a területileg illetékes római katolikus papság tisztában volt ezzel a gyakorlattal, azonban nem sérelmezte, sőt esetenként maga szorgalmazta a távoli települések görög katolikus pasztorációját.²³ A székelyföldi falvakban élő görög katolikusokkal ellentétben – ahol a 19. század végétől egyre fokozottabb igény mutatkozott az „egyedüli *etnikus bélyegként* megmaradt *keleti rítus* megváltoztatására”,²⁴ így sokan áttértek a római katolikus rítusra – a 20. század első évtizedeiben a kostelekiek ragaszkodtak görög rítusukhoz, és (részben ennek következtében) identitásukban továbbra is fontos szerepet játszott a románsághoz való kötődés érzése.²⁵

A fent bemutatott nyelvi-vallási kép az 1920-as, 1930-as években kezdett lényegesen átalakulni, egyrészt a közösségben bekövetkezett nyelvi és vallási preferenciák, illetve részben a vegyes házasságokban megfigyelhető rítusváltási gyakorlat változásai, másrészt pedig az országban lezajlott politikai-egyházpolitikai változások miatt. Az anyakönyvek tanúsága szerint Kostelekben 1921–30 között továbbra is jelentős maradt a vegyes rítusú, exogám házasságok aránya, illetve a korábbi időszakhoz képest megnőtt a településen belüli vegyes rítusú házasságok száma is, ami a helyi, rítusához ragaszkodó római katolikus népesség számbeli gyarapodását is jelzi.²⁶ Erre utal az is, hogy az idősebb kostelekiek gyakran név szerint fel tudják sorolni az ekkor a faluban élt római katolikus családokat. Többen beszámoltak arról is, hogy a húszas-harmincas években több olyan római katolikus személy élt a faluban, aki bár elfogadta házastársa és a helybeliek görög katolikus rítusát, nagyobb ünnepeken és különösen gyónás alkalmával szívesebben kereste fel saját felekezete papját a nagy távolságok ellenére is. A korábban kialakult gyakorlat tehát részben módosulni látszik az I. világháborút követő „román világ” évtizedeiben, amikor a faluban élő relatív kis számú római katolikus lakosság részéről az addig bevett gyakorlatnak számító rítusváltás helyett a saját rítuson való megmaradás modellje is fokozottabban érvényesülni kezdett.

Ezzel párhuzamosan nyelvi alapon is érezhetően megosztottá vált a közösség: a székelyföldi görög katolikus közösségekhez hasonlóan ekkor már szép számmal éltek a faluban olyan személyek, akik nem értettek románul, így valósággyakorlatukban és identitásukkal kapcsolatban egyaránt előtérbe került a magyar nyelv, és fontos szemponttá vált a magyar nyelvű liturgikus szolgálatokat végző papság jelenléte. A források és a visszaemlékezések egyaránt azt mutatják, hogy amíg a Csíkszépvízen 1924-ig szolgálatot teljesítő Gergely György görög katolikus plébános alkalmazkodott hívei nyelvi kompetenciáihoz, addig az 1929-

ben idehelyezett – sokak emlékezetében „magyarellenese papként” élő – Avisalon Costea ragaszkodott a román nyelv használatához a vallási élet minden területén. A románul nem vagy rosszul beszélő kostelekiek ezért sok esetben inkább a szomszédos Magyarcsüges lelki gondozását is ellátó gyimesbükki esperest, Gergely Viktort keresték fel, aki az erre igényt tartó híveket magyarul gyóntatta, és szükség esetén magyarul végezte a kereszteleési, temetési szertartásokat. Úgy gondolom, a római katolikus és többnyire magyar anyanyelvű hívek esetében szintén ez lehetett az egyik legfőbb oka annak, hogy ebben az időszakban egyre inkább ragaszkodtak eredeti rítusukhoz.

Mindez egyáltalán nem meglepő, hiszen az 1920-as évektől a román kormány fontos törekvése volt a nemzet homogenizálásának megvalósítása, aminek többek közt a hitéletet is igyekeztek szolgálatába állítani. Ezzel párhuzamosan a vallások etnicizáló, besoroló kategóriaként való értelmezése is fokozottabban érvényesült, ami az 1930-as népszámlálás felekezeti és nemzetiségi statisztikáiban az általam vizsgált régióban is jól megmutatkozik: a Csíkszépvízhez tartozó görög katolikusok 82,4%-át román anyanyelvűként és 93,8%-át román nemzetiségűként regisztrálták.²⁷ Ugyanakkor a kostelekiek önmeghatározásában is megerősödött a vallás és az etnikai hovatartozás megfeleltetésének gondolata: míg a görög katolikusokra – anyanyelvtől függetlenül – többnyire románként utalnak, a 20. század elejétől egyre nagyobb számban beköltöző római katolikusokat magyarnak tartották.

Ugyanakkor, bár a kostelekiek mindennapi életükben nem tapasztaltak lényeges változásokat a korábbi időszakhoz képest, az állami politika megváltozott céljai nagyon is éreztették hatásukat a helyi papság körében. Az 1930-as években kezdődött el egyfajta pasztorációs rivalizáció Avisalon Costea görög katolikus lelkész és az 1936-ban Csíkszépvízre helyezett római katolikus plébános, Tímár Sándor között. E viták részleteinek bemutatása helyett²⁸ itt csak azt tartom fontosnak kiemelni, hogy a távoli fiáákban korábban bevett eljárásnak számító pasztorációs és rítusváltási gyakorlatok a megváltozott politikai kontextusban visszaélésként jelentek meg, és mindkét plébános panaszt emelt miattuk. A II. világháborút megelőző két évtizedben tehát a korábinál sokkal inkább „láthatóvá” váltak a fiáákban élő római katolikusok, egyrészt a vallásukhoz való intenzívebb ragaszkodás és a magyar nyelvű vallásgyakorlásra való igény, másrészt a római katolikus plébános fokozottabb pasztorációs aktivitása miatt. Bár a rendelkezésemre álló adatok alapján ez nem jelentette azt, hogy a plébános tényleges lelki gondozásba vette volna a Csíkszépvízhez tartozó telepek híveit, de mindenesetre számon tartotta, sőt a századfordulóig visszamenően dokumentálta az itt élő római katolikusoknak legalább egy részét.

„Románok” és „magyarok” – változások és választások 1940 után

■ A két fél vitái teljesen új megvilágításba kerültek az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés után, hiszen Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolása alapvető változásokot hozott nemcsak a két érintett állam, hanem az itt tárgyalt két felekezet életében is. A hatóságok intézkedései különösen érzékenyen érintették a székelyföldi görög katolikusokat és ortodoxokat, mivel a hivatalnoki kar kritika nélkül „elfogadta azt a korábbi román álláspontot, mely azonosnak tekintette a vallást és a nemzeti hovatartozást”.²⁹

A részben román anyanyelvű és nagyrészt görög katolikus vallású kosteleki lakosság a karhatalom rendkívül erélyes diszkriminatív intézkedéseivel szembe-sült. A legtöbb erre vonatkozó beszámolóból kitűnik, hogy a faluba telepített csendőrség és katonaság a kezdetektől gyanakvással tekintett az itteniekre: románoknak, ennél fogva pedig megbízhatatlannak tartották őket. Sokak számára meghatározó élmény ezzel kapcsolatban, hogy a magyar katonák bevonulásától kezdve „román szót nem lehetett hallani” a faluban – a katonaság ugyanis megkövetelte, hogy a helyiek kizárólag magyarul beszéljenek. A megváltozott politikai erőviszonyok és a románellenes közhangulat legdrasztikusabb következménye azonban a helyi görög katolikusok tömeges rítusváltása volt. A levéltári adatok alapján a kosteleki lakosság nagy része 1940. október–november hónapokban bejelentette a római katolikus rítusra való áttérését az állami hatóságok felé.³⁰

A kosteleki lakosság különbözőképpen viszonyult a megváltozott helyzethez. A római katolikus vallású vagy csak házasság miatt áttért, főként gyimesi, csíki származású személyek, illetve a magyar anyanyelvű – és részben talán magyar identitású – családok örültek az új helyzetnek. Jóformán minden ezzel kapcsolatos beszámolóban szerepel ugyanakkor, hogy a rítusváltások zöme kényszerből, karhatalmi nyomásra történt, hiszen a görög katolikus rítusban megmaradni szándékozók azzal fenyegették, hogy átteszik őket Romániába. Ennek köszönhetően Kostelekben 1940 őszen mindössze néhány család volt, amely nem iratkozott át római katolikus vallásra. A csíkszépvízi római katolikus plébános az impériumváltás után határozottan kezébe vette a szépvízi filiák lelki gondozásának ügyét. Mivel ő maga az anyaegyház híveinek ellátása mellett nem tudta vállalni a havasi telepek pasztorálását, egy csíksomlyói ferences barátot kért fel a feladatra. A hatóságokhoz intézett sorozatos kérvényei nyomán 1942 januárjában kihelyezett római katolikus lelkészséget (expositura) állítottak fel Kostelekben, amelynek vezetését a ferences atyára bízták.³¹

A fenti helyzet természetesen komoly konfliktusokhoz vezetett a görög katolikus egyházzal, nemcsak a hívek – egyházzal szemben szabálytalan, ám az államjogi előírásoknak megfelelő – tömeges áttérése, de a templomhasználat és más visszaélések kapcsán is. Számos görög katolikus és ortodox paphoz hasonlóan a Kosteleket pasztoráló plébános is Romániába távozott,³² így a híveket ezekben az években a gyimesbükki görög katolikus esperes, Gergely Viktor látta el lehetőségei szerint. Az esperes 1940 novemberétől sorozatos panaszleveleket intézett elsősorban a római katolikus püspöki helytartóhoz, de olykor saját feletteseihez is a környezetében zajló atrocitások és erőszakos átíratások miatt. Bár mindez nem járt sok eredménnyel, a kosteleki hívek egy része a hivatalos forma ellenére továbbra is a görög katolikus vallást érezte sajátjának. A faluba alkalmanként ellátogató Gergely Viktor miséin nagy számban vettek részt az államjogilag római katolikus vallású hívek. Több beszélgetőtársam egyfajta titkos, szinte földalatti tevékenységként írta le Gergely Viktor kosteleki működését: a görög katolikus rítusban maradt néhány család mellett esetenként egy-egy római katolikusnak átíratkozott család is vele kívánta megkereszteltetni gyermekét, és egyesek csak nála gyóntak szívesen. Ezeket a szertartásokat ugyanakkor a házaknál, titokban végezte a görög katolikus plébános, különösen 1943-tól kezdve, amikor a közösség nagyobb része egyházzal szemben is római katolikusává vált. Mindez azonban inkább csak fokozta a két plébános közti feszültséget, amit a hívek megosztottsága is tetézett.

A politikai erőviszonyok hamarosan ismét jelentős fordulatot vettek, hiszen az 1944. szeptember 12-én Moszkvában aláírt szovjet–román fegyverszüneti

megállapodás érvénytelenítette a bécsi döntés rendelkezéseit, és Romániának juttatta Erdélyt, így Észak-Erdélybe visszatért a román közigazgatás.³³ A két felekezet viszonyáról, illetve az egyes felekezetek híveinek pontos számáról a háborút követő évekből nagyon kevés adat áll rendelkezésemre. A források tanúsága szerint a kosteleki rítusváltoztatók egy része 1945 első felében visszatért a görög katolikus hitre, részben tehát visszaálltak a korábbi állapotok.³⁴ A falu 19. századi temploma megmaradt görög katolikus használatban, 1946-ban pedig a római katolikusok is felépítették saját templomukat.

Valódi, lényeges változást a visszatérő román hatalom hozott a helyi vallási életben. 1948 decemberében a kormány rendeletileg felszámolta a görög katolikus egyházat, egyúttal annak minden ingó és ingatlan vagyonát az ortodox egyháznak adta át. A részben továbbra is görög katolikus kosteleki lakosság így választás elé került. Ellentétben azonban más településekkel – pl. Lóvész, Bükklok –, ahol a közösség túlnyomó része ortodox lett, itt a lakosság egyik fele a római katolikus, másik fele az ortodox vallásra tért át, így a közösség véglegesen kettévált.³⁵

A görög katolikus egyház feloszlását követő időszakot a legtöbben politikai kampányokhoz hasonlónak írják le: az „írogatók” házról házra jártak, és igyekeztek egyik vagy másik vallásfelekezet irányában meggyőzni a helyieket. Bizonyára volt, akit ezen a módon sikerült döntésre bírni, általánosságban azonban ennél sokkal összetettebb, csak az egyéni életút és motivációk tükrében feltárható megfontolások vezették az embereket. Röviden összefoglalva erre vonatkozó kutatásaimat e döntéseket leginkább a családi és egyéni nyelvhasználat, a liturgia hasonlóságai és különbségei és elsősorban a közösségen belüli szövetségek és csoportok, tehát a társadalmi kapcsolatok befolyásolták.

A felekezetválasztás ugyanakkor sok esetben a családok, rokonsági hálók korábbi egységét megbontó tényezőnek bizonyult. Az új helyzetben más-más utakat választó testvérek, közeli rokonok a továbbiakban külön jártak misére, eltérő naptár szerint ülték meg az ünnepeket, egymástól távol temetkeztek, stb., ami sok esetben komoly konfliktusokhoz vezetett az addig mégoly jó kapcsolatot ápoló családtagok esetében is.

Az egyéni, illetve családokon belüli súrlódások mellett a közösség egészét sem hagyták érintetlenül a fenti változások, a görög katolikus egyház betiltásával egy időben ugyanis létrejött egy vallási alapon történő, máig érzékelhető etnikai elkülönülés: az ortodoxokat románoknak, a katolikusokat magyaroknak kezdték tekinteni.³⁶ A vallások etnicizáló kategóriaként való értelmezésének, illetve a felekezeti együttélés számos egyéb aspektusának bemutatása meghaladná jelen tanulmány kereteit, ezért csak néhány általánosabb, a két felekezet együttélésével kapcsolatos kérdésre hívnám fel röviden a figyelmet.

A kezdeti nehézségek után az 1960-as évek végére konszolidálódott a két helyi egyház kapcsolata: mind az ortodox, mind a római katolikus felekezet állandó, helyben lakó pappal rendelkezett, és lassanként beállt a napjainkban is jellemző „egyensúlyi” állapot. Ez alapvetően a két egyház és azok tagjainak harmonikus együttélését jelenti a közösségben, a felekezetek közti határok pedig a mindennapok szintjén könnyen átjárhatók: a rokonsági, házassági, komasági kapcsolatok felekezeti hovatartozástól függetlenül átszövik a közösséget, és a két vallás kölcsönhatásai a hivatalos és a laikus vallásgyakorlatban egyaránt szembevetődnek. A két felekezet tagjai kölcsönösen látogatják egymás szertartásait, igénybe veszik a másik felekezet papjainak szolgáltatásait, használják egymás

szentelményeit. Laikus szinten megtartják egymás legfontosabb szentjeinek ünnepeit, vallásos elképzeléseikben a két egyház tanításai gyakran keverednek.

Természetesen ez a kapcsolat az idők során folyamatosan változott, alakult, időről időre bizonyos ellentétek is a felszínre kerültek. Az említett felekezeti (és ezzel összefüggésbe hozott etnikai) rivalizáció azonban véleményem szerint inkább a papság vagy még inkább az egyes egyházak mögött esetenként álló ideológiai, politikai csoportok által generált és fenntartott jelenség,³⁷ amely nem tükrözi és lényegileg nem is befolyásolja a közösség mindennapi gyakorlatait – bár kétség-telenül van néhány, külső szemlélő számára is észrevehető megnyilvánulása.

Elsősorban a falu sajátos, leginkább vallási-etnikai címkéssel jellemezhető térbeli szegregációját említeném, hiszen az ortodox és római katolikus vallások megjelenésétől kezdve az Alszeg-Felszeg szembenállás fokozatosan a két felekezetet, illetve azok mindenkori ellentéteit megjelenítő szimbolikus értelemmel telítődött. Az idők során úgy alakult, hogy Kosteiek Alszegében inkább katolikus, Felszegében többségében ortodox családok élnek, ráadásul a templomok elhelyezkedése is összecseng ezzel a „felosztással”: a katolikus templom lejjebb található az ortodoxnál – így a szimbolikus elkülönülést jelző „határ” is nagyjából a katolikus templom környékén helyezkedik el. A két faluréssz lakóinak egymásról alkotott véleménye főleg néhány gyakran ismételt sztereotípiá mentén (pl. az alszegiek szegények, a felszegiek rátartiak) fogható meg, amelyek azonban lassacskán nemcsak az ortodox–katolikus, hanem az ezzel összefüggésbe hozott román–magyar ellentéppárral is kiegészültek.³⁸ Ezzel kapcsolatban többen hangsúlyozták azt is, hogy a felszegi ortodoxok sokkal kevésbé toleránsak a vallási különbségekkel szemben – például ritkán fordul elő, hogy egy falubeli katolikus temetésén vagy egy-egy ünnepi szentmisén nagy számban megjelenjenek, míg fordítva ugyanez nem mondható el.

Mindezek azonban még mindig inkább a legkülönbözőbb egyházi és politikai diskurzusok nyomán konstruálódó különbségek és törésvonalak, amelyek tapasztalatom szerint viszonylag csekély relevanciával bírnak a különböző vallásfelekezetekhez tartozó kosteiek mindennapi érintkezése, egymáshoz való viszonya kapcsán. A mikroszintű folyamatok megragadása céljából ezért a következőkben a felekezetileg vegyes házasságok mai gyakorlatát és a vallásváltások egyéni, de általánosabb vetületeit mutatom be a vegyes házasságokban felszínre kerülő vallási különbségek néhány példáján keresztül.

Vegyes házasságok és a vallásváltás mai gyakorlata

■ Kosteiek lakossága jelenleg körülbelül 450 fő,³⁹ ami a görög katolikus egyház 1948-as romániai betöltése óta nagyjából fele-fele arányban oszlik meg a római katolikus és az ortodox felekezetek között.⁴⁰ A korábbi időszakra vonatkozóan bemutatott házassági gyakorlat természetesen alapvetően átalakult a közösség római katolikus és ortodox felekezetekre való szétválása után. Korábban a jóformán egységesen görög katolikus közösségbe beházasodó római katolikusok szinte minden esetben – nemtől függetlenül – követték házastársuk görög rítusát, ugyanakkor előfordult, hogy adott esetben nagyobb ünnepek alkalmával felkeresték eredeti felekezetük templomát is. A gyermekeket ennek megfelelően szintén görög katolikusnak keresztelték, nem feltétlenül az apa vallását követve. Amint azt láthattuk, ennek oka részben a római katolikus pasztoráció hiánya

volt, és az 1920-as évektől kezdve számos esetben előfordult, hogy a helyi szokásoktól eltérően nem történt meg a római katolikus fél rítusváltása.

1948 után a megváltozott helyzet új szokásrendet kívánt, főleg mivel a két egyház között megosztott közösségben sokkal gyakoribbá váltak a felekezeti vegyes házasságok. A máig is működő gyakorlat szerint vegyes házasságok esetén a nők minden esetben áttérnek férjük vallására még az esküvő előtt. Ez egyrészt lehetővé teszi, hogy például a római katolikus egyházban ilyenkor kötelezően előírt reverzális kérdésért elkerüljék a felek, másrészt vallási szempontból biztosítja a család teljes egységét, hiszen a születendő gyermekeket nemtől függetlenül az apa vallására keresztelik.

A kostelevi római katolikus házassági anyakönyvek tanúsága szerint az 1942–2014 között a katolikus rítus szerint megkötött 255 házasság közül 92 (36%) volt felekezeti vegyes. Bár a fentiek miatt ez csak a római katolikus férfiak és más vallású nők között kötött házasságokat regisztráló statisztika, így is látszik, hogy viszonylag nagy az eltérő felekezeti házasságok aránya. Ez az adat egyúttal – tereptapasztalataimmal összevetve – azt is mutatja, hogy a Kostelevben jelen levő két egyház tagjai, továbbá a két vallási tradíció legfőbb „érintkezési felületével” állunk szemben. A faluban manapság jóformán nincsenek vallásilag homogén családi háttérrel rendelkező egyének – elsősorban ez eredményezi a korábban említett szinkretizmust is a helyi vallásos elképzelések és gyakorlatok terén.

A vegyes házasságok esetén elvárt vallásváltás gyakorlati megvalósulása meglehetősen egyszerű: a felek az esküvő előtt felkeresik az adott felekezet papját, aki a jegyesoktatás keretén belül az adott vallás alapvető hittételeit, szertartásait is megismerteti a más vallású féllel, az áttérő írásban nyilatkozik szándékáról, majd az esküvői szertartás után a továbbiakban új egyházában gyón és áldozik, ezzel megpecsételve az áttérést.⁴¹ A más vallású személlyel kötött házasság a legtöbb esetben a szülők és a rokonság számára is természetes, megszokott jelenség. Igen ritkán – többnyire valamely fontos egyházi vagy világi funkciót betöltő szülő vagy közeli rokon miatt – fordul csak elő, hogy a család felekezeti okokból ellenzi, netán megakadályozza a fiatalok egybekelését. Legtöbbször aztán ezekben az esetekben is találnak megoldást a problémára, bár ilyenkor általában elkerülhetetlen a rokonság egy részének elhidegítése, olykor a két család konfliktusa.

A házasság során szerzett, más vallású rokonsággal való érintkezés, illetve a másik rítusba való beletanulás során lesznek nyilvánvalóvá az egyén számára a két vallás közti különbségek és hasonlóságok – idővel az is elválik, ezek közül ki mit érez sajátjának, és mi az, amit sosem tud majd megszokni. Ebből a szempontból a római katolikusból ortodoxszá áttérő nők helyzete gyakran valamivel egyszerűbb. Amíg ugyanis római katolikus vallásoktatás az 1970-es évektől kezdve folyamatos volt a faluban, a kosteleviek lelki gondozását ellátó ortodox papok ezt nem mindig tudták megoldani, ennek köszönhetően sok esetben az ortodox gyermekek is a római katolikus hittanórákat látogatták, hiszen a szülők a legtöbb esetben ragaszkodtak ahhoz, hogy gyermekeik formális vallási nevelésben (is) részesüljenek. Ennek köszönhetően sok ortodox asszony számára a római katolikus vallás nem volt idegen áttérésük idején, ami lényegesen megkönnyítette a váltást. Sok esetben ugyanakkor a vegyes családokban felnövő gyermekek családban történő vallási szocializációja is az anya eredeti vallása szerint történt, főleg az imádságok vonatkozásában, így számos olyan személy van a faluban, aki eleve otthonosan mozog mindkét vallásban. Bár az általam megkérdezett nők többsége zökkenőmentesként jellemezte vallásváltását, mind-

annyian megemlítettek néhány olyan dolgot, ami számukra nagyon szokatlannak, érthetetlennek, megtanulhatatlannak bizonyult.

Mindkét irányú áttérés esetén jellemző, hogy az adott vallás alapvető imádságait (miatyánk, hiszekegy, üdvözlégy) – amelyek az ortodox és a római katolikus vallások esetében jóformán ugyanazon szövegek román és magyar nyelvű változatai – csak közösségekben, másokkal együtt tudják elmondani, ezért otthon, egyedül inkább a gyermekkorukban megtanult szövegeket részesítik előnyben. Azzal a megállapítással is gyakran találkoztam, hogy a felekezetet váltott egyén új vallásában nem ért vagy nem tud hittel átélni bizonyos rítusokat, esetenként egyenesen nevetségesnek tűnnek számára a szertartás egyes, számára szokatlan részei. Az ortodox vallás kapcsán szinte mindenki megemlítette azt is, hogy bár maga a szentmise nagyjából ugyanazokat a részeket tartalmazza, mint a katolikus, mégis „nagyon kinyújtják”, ami unalmassá teszi a liturgiát.

„Az annyira unalmatosnak tűnt nekem az a sok ének” – mondta egy férje révén ortodox vallásra áttért asszony, hozzátéve, hogy ezzel a meglátásával nincs egyedül, hiszen az ortodoxok többsége ki-kimegy a templomból a mise alatt, vagy eleve késve érkezik, hogy ne kelljen a 3-4 órás liturgiát végigállnia. Ezenkívül többen megjegyezték, hogy a katolikus templomban „rendebb van”, a hívek a szertartás alatt csendben ülnek a padosorokban, míg az ortodoxoknál megszokott, hogy az emberek „állandóan sétálnak”, amit sok beszélgetőtársam nem tud összeegyeztetni az eközben zajló szent szertartással.

Mindazonáltal a legtöbben úgy vélik, az ortodox papok, sőt maga az ortodox vallás is „szigorúbbak” – ez elsősorban a papság által szigorúbban megkövetelt böjti fegyelemben, a templomi öltözködés szigorúbb szabályaiban,⁴² illetve a házasság előtti együttélés határozottabb szankcionálásában⁴³ mutatkozik meg. Bár sokan inkább teherként élik meg mindezeket, és vallásváltás esetén könnyedén azonosulnak a sok szempontból megengedőbb katolikus normákkal, adott esetben ez is olyan tényezőnek bizonyulhat, ami felett nehezen térnek napirendre az egykori ortodox hívek. Egy házassága folytán 15 éve katolizált asszony például elmondta, számára máig elképzelhetetlen, hogy minden misén szentáldozáshoz járuljon. Az ortodox vallásban ugyanis azt szokta meg, hogy csak évente néhány alkalommal van erre lehetőség, akkor is szigorú böjt betartása mellett és a szentgyónás elvégzése után közvetlenül.

A szentségi házasságok felbontása terén ugyanakkor az ortodox egyház megengedőbb, hiszen engedélyezi a válást és a felek újraházasodását – ellentétben a katolikus egyház szabályozásával. Ezt kihasználva előfordul, hogy katolikus rítus szerint házasodott személyek válásuk után az ortodox vallásra térnek át, ami lehetőséget biztosít számukra újabb házasságuk egyházi szentesítésére. Az ilyen – „érdekből” elkövetett – vallásváltások azonban minden esetben a közösség rosszállásával találkoznak. Míg a vegyes házasságokkal járó vallásváltást mindenki természetesnek és helyénvalónak tartja, a többszöri áttérést sokan egyenesen bűnnek tekintik.

Kisebb mértékben ugyan, de szintén megszólják azokat, aki a házasságukból következő felekezetváltás ellenére – bármilyen okból – továbbra is eredeti vallásuk templomát látogatják, azaz áttérésük csak névleges volt. Az is igaz viszont, hogy ilyen esetekben új vallásuk függvényében némileg eltérő megítélés alá esnek az abba „beleszokni” nem akaró vagy nem tudó egyének. A katolikus rítus szerinti házassági ceremóniát és az ebből adódó felekezeti kötöttséget ugyanis „erősebbnek” tartják, részben a válással kapcsolatban már említett különbségek

miatt, másrészt – amint azt számos beszélgetőtársam hangsúlyozta – mivel az ortodox szertartásban kezüket egy „szent könyvre”, a katolikusban azonban a „szent keresztre” téve mondják el a felek az eskü szövegét.

Özvegyasszonyok esetében ugyanakkor teljesen elfogadottnak számít, ha férjük halála után visszatérnek eredeti felekezetükre. Döntésüket és áttérésüket ilyenkor elsősorban az jelzi, hogy elkezdenek a másik felekezet templomába járni, „oda gyóznak, oda áldoznak”. Bár sok esetben ez nem jár tényleges, az egyházi előírásoknak megfelelő vallásváltással, a közösség tiszteletben tartja az ilyen döntéseket, és a jelenleg a faluban szolgáló papok sem kifogásolják ezt a gyakorlatot, kiszolgáltatják a szentségeket ezeknek a híveknek. A szentségek felvétele mellett a közösségben a vallási hovatartozást jelző legfontosabb indikátor, hogy az illető (család) melyik felekezet papját fogadja vízkeresztkor a „szent kereszttel” – ez közvetve azt jelzi, melyik egyháznak fizeti az évi adót. Vegyes házasságok esetén a család gyakran mindkét papot fogadja januárban; áttérések, az egyik fél halála vagy konfliktusok esetén azonban a család jelezheti az adott plébánosnak, hogy a továbbiakban nem tart igényt a házszentelésre, ezzel gyakorlatilag megszakítva a kapcsolatot a lelkész által képviselt egyházzal.

Amint arról korábban szó esett, a közösségben általános az egymás naptári ünnepeikhez kapcsolódó munkatilmak megtartása, esetenként a másik felekezet ünnepei szertartásainak meglátogatása, egymás szentelményeinek használata. Mindez természetesen fokozottan érvényesül vegyes házasságok esetén: a családok otthonaikban is megülik mindkét vallás ünnepeit, megtartják a bójtöket. Különösen igaz ez a húsvéti időszakra, amikor a két fél különböző vallású rokonságát gyakran külön-külön, a katolikus és az ortodox húsvét vasárnapján látják vendégül; illetve a halottak napi „világítás” kapcsán, amikor mindkét temetőt felkeresik.⁴⁴

Végezetül röviden szükséges szólni a férfiak vallásváltásáról is. Igen ritkán, általában csak személyes meggyőződés vagy konfliktus miatt van példa ilyenre. Volt eset, amikor valaki a pappal való ellentétei miatt választotta inkább felesége vallását – bár ez esetben nem egyháziilag is szentesített vallásváltásról volt szó, az illető egyszerűen elkezdett gyermekeivel együtt a másik felekezet templomába járni. 2015-ben pedig egy férfi, aki édesanyja révén gyermekkorában római katolikus vallásos nevelésben részesült, ám édesapja vallását követve ortodox volt, hivatalos úton áttért római katolikusnak, mivel elmondása szerint ez a vallás közelebb áll hozzá, és felesége is sokkal szívesebben látogatta eredeti felekezte templomát. Mindezek azonban csak elszórt, egyedi esetek, elsősorban annak köszönhetően, hogy ugyanaz a helyi norma, amely a nőknek előírja a vallásváltást vegyes házasságok esetén, a férfiak részéről elvárja a család eredeti vallásában való megmaradást és annak továbbörökítését a gyermekekre.

Remélhetőleg a felekezetileg vegyes házasságok gyakorlatának fenti bemutatása rávilágított arra, hogy a helyi ortodox és római katolikus hívek között a mindennapokban átjárható, gyakran meglehetősen képlékeny határok húzódnak. Bár a 20. század közepétől meghonosodott új szokásrend minden esetben a más vallású nők áttérését és a gyermekeknek az apa vallására való megkeresztelését feltételezi, egyéni habitustól és a „saját” valláshoz való ragaszkodás mértékétől függően ez különbözőképpen valósul meg a vegyes családokban. A vallásváltás ugyan minden esetben megtörténik még a pár egybekelése előtt, ám gyakran a család mindkét templomba jár, mindkét felekezet ünnepeit megüli, és a gyermekeket is mindkét vallásba szocializálja. A vallásváltást általában véve is elég rugalmasan kezeli a közösség, így a faluban működő két egyház léte viszonylag nagy mozgásteret biz-

tosít a helyieknek. A különböző családi ellentétek, a pappal kapcsolatos ellenszenv vagy bármely más személyes indok (pl. válás, férj halála), amelyek napjainkban számos esetben az adott egyház képviselőivel való konfliktusokhoz, ennek eredményeképp pedig valláselhagyáshoz vagy legalábbis a templomlátogatás visszaszorulásához vezetnek, itt gyakran egyszerűen feloldhatóak a másik felekezetre való áttéréssel. Természetesen a társadalmi kontroll miatt erre nincs korlátlanul lehetőség, ám a közösség rugalmasan kezeli és elfogadja az egyén ezzel kapcsolatos – gyakran a hivatalos formáktól eltérő – döntéseit.

Összegzés

■ A csíki közbirtokosságok havasi területein a 18. század második felében keletkezett Kostelek etnikailag vegyes rekrutációjú, ám alapvetően inkább román jellegű és kezdetben egységesen görög katolikus vallású, majd a 19. század végéig dokumentálható szigorú lokális és vallási endogámia oldódásával az egyre növekvő számú magyar nyelvű beköltözők és a környékbeli településekkel fokozatosan intenzívebbé váló gazdasági és kulturális kapcsolatrendszer következtében nyelvében egyre inkább elmagyarosodó közösség volt. Bár az egyre szaporodó exogám házasságok nagyban hozzájárultak a helyiek nyelvváltásához, a egyes házasságok tekintetében egészen az 1930-as évekig nem változott a helyi gyakorlat, részben a pasztorációs viszonyoknak köszönhetően. Ennek alapján a Kostelekbe beházasodó római katolikus személyek (elsősorban férfiak) minden esetben áttértek a közösség görög rítusára, és a gyermekeket is görög katolikusnak keresztelték. A saját felekezeten való megmaradás csak az 1930-as években kezdett gyakorlattá válni, a római katolikus papság fokozódó pasztorációs aktivitásával párhuzamosan.

1940–44 között a kosteleki görög katolikusok karhatalmi nyomásra a római katolikus vallásra tértek át, ám ez sokak számára csak névleges volt, hiszen titokban továbbra is a görög katolikus szertartásokat látogatták. A háború végével a helyiek egy része visszatért eredeti rítusára, ám 1948-ban a görög katolikus egyház felszámolása miatt mindenkinek döntenie kellett, hogy az ortodox vagy a római katolikus felekezetet választja, így a közösség véglegesen megosztottá vált vallási tekintetben.

A 20. század politikai folyamatai természetesen a vegyes házasságokra vonatkozó helyi szokásrendet sem hagyták érintetlenül. A korábbi gyakorlattal ellentétben ma az egyén vallása minden esetben az apa felekezetét követi, az asszonyok házasságuk előtt áttérnek férjük vallására. A vegyes házasságban élők ezután (a két fél vallási identitásának erősségétől függően) vagy kizárólag a férfi felekezetéhez tartoznak, vagy a feleség eredeti vallásának egyes rítusain is részt vesznek, esetleg felváltva járnak mindkét templomba. Özvegy és elvált asszonyok számára adott a felekezetváltás lehetősége, bár a közösség az utóbbit nem feltétlenül nézi jó szemmel.

■ JEGYZETEK

1. Gergely Jenő: *Vallási és nemzeti identitás – egyházak, felekezetek és állam kapcsolata 1945 előtt*. In: Balogh Margit (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Kossuth Kiadó, Bp., 2008. 16–17.
2. Bartha Elek: *Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban*. Ethnica, Debrecen, 1992. (A továbbiakban: Bartha 1992.)
3. A Kárpátalján és Erdélyben élő ruszin és román eredetű, ám nyelvükben elmagyarosodott görög katolikusok helyzete talán az egyik legjobb példa erre. A teljesség igénye nélkül lásd például Oláh Sándor: *Magyar gö-*

- rög katolikus „románok”. Regio. Kisebbségi Szemle IV(1993). 2. sz. 109; Uő: *Homoródmás*. In: Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége*. Tanulmányok a székelyföldi románias történetéből. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 275–296; Simon Zoltán: *Identitás-vizsgálat Nyárádkarácson község egykori görög katolikus közösségében*. Egyháztörténeti Szemle IV/2. 100–131; Pilipkó Erzsébet: *Identitás és hit I. A kárpátaljai magyar görög katolikusok identifikációs útjai*. Intermix Kiadó, Ungvár–Bp., 2007.
4. Bartha 1992. 99; Domokos Vera: *Etnikai és felekezeti elhatárolódás a naptárváltás tükrében*. In: Beregszászi Anikó – Papp Richárd (szerk.): *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Bp. – Beregszász, 2005. 30–31. (A továbbiakban: Domokos 2005.)
5. Rom. Coşnea, Bákó megyében, Comăneşti-től 33 km-re, a Csíki-havasokban található település.
6. Kutatásom során a Gyulafehérvári Érseki és Főképtalani Levéltárban (a továbbiakban GyÉL), a Hargita Megyei Állami Levéltárban (a továbbiakban HMÁL), a Bákó Megyei Állami Levéltárban, illetve a csíkszépvízi és a kosteleki római katolikus plébánián tartam fel Kosteletekre vonatkozó levéltári anyagot.
7. Az itt tárgyalt térségben élők egy része a görög katolikus, más része a római katolikus rítust követte, egészen a görög katolikus egyház 1948-as romániai betiltásáig, amikor megjelent a térségben az ortodox egyház. E három vallásfelekezet közti egyházi viszony azonban eltérő, ennél fogva a terminológiában is megkülönböztetünk *rítus- és vallásváltást* aszerint, hogy mely felekezetek között történik az áttérés. Mivel ugyanazon egyház két eltérő szertartásrendet követő ágát képezik, a római és a görög katolikus felekezetek közti áttérést csupán *rítusváltásnak*, míg e két felekezet bármelyike és a Rómával nem egyesült ortodox (görög keleti) egyház közti konverziót *vallásváltásnak* nevezzük. Timkó 1971. 19–24.
8. Negyedfél-megye havasát Pálfalva, Delne, Csomortán, Csobotfalva Szentlélek, Mindszent és Menaság falvak birtokolták. Bővebben lásd U. Kerégyártó Adrienne: *A csíkiak Negyedfél-megye havasáról*. Néprajzi Értesítő LXXXIV (1992). 5–46.
9. Kostelek első említése 1770-ből, a II. József-féle katonai felmérés térképéről származik. Ilyés Zoltán: *Hárompatak település-, népesség- és akkulturációtörténete*. In: Tomisa Ilona (szerk.): *Hárompatak: Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Bp., 2003. 14. (A továbbiakban: Ilyés 2003.)
10. Szócs János: *Románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csík-, Gyergyó- és Kászsorszékekben (1614–1850.)*. In: Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége*. Tanulmányok a székelyföldi románias történetéből. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 126.
11. Takács György: *Aranykertbe' aranya. Gyimesi, hárompataki, úzvölgyi csángó imák és ráolvasók*. Szent István Társulat, Bp., 2001. 37–69. (A továbbiakban: Takács 2001.)
12. Ilyés Zoltánnal egyetértve magam is úgy gondolom, az endogámia és exogámia vizsgálatánál Kostelek (és a környező hegyi telepek) esetében célszerű a települési és a vallási-kulturális exogámia elkülönítése, hiszen a települési exogámia nem feltétlenül járt együtt vallási-kulturális exogámiával. A vallási-kulturális exogámia terminus ugyanakkor ebben az esetben pontosabb is, mint a nyelvi-etnikai meghatározás, hiszen a Kosteletekbe települési exogámia és vallási-kulturális endogámia révén beházasodó egyének nyelvéllapota és etnikus identitása nagyon különböző lehetett. A kérdésről bővebben lásd Ilyés Zoltán: *Az exogámia hatása három román eredetű csík-megyei telep anyanyelvi állapotára és etnikus identitására (1841–1930)*. Demográfia XLI (1998). 2–3. sz. 285–299. (A továbbiakban: Ilyés 1998.)
13. Ilyés 1998. 286–287; Ilyés 2003. 18–19.
14. Ilyés 1998. 287; Ilyés 2003. 24.
15. Ilyés 1998. 287–288; Ilyés 2003. 24–25.
16. Antal Imre: *Gyimesi krónika*. Bp. 1992. 73–76; Takács 2001. 93–94; Ilyés 2003. 25; Uő: *A kulturális kontaktzóna történeti változásai a Székelyföld keleti peremvidékén, az egykori Csík megyében*. In: Kalmár Zoltán (szerk.): *Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében*. Nemzetközi tudományos konferencia. Aszód, 2005. 65–66, 74. (A továbbiakban: Ilyés 2005.)
17. Vö. Ilyés 1998. 288; Ilyés 2003. 25; Uő: „Magyarul beszélünk.” Etnikai identitás, akkulturációs stratégiák a csíkszépvízi görög katolikus egyházközség hívei körében a 19. század közepétől 1948-ig. In: Borbély Éva – Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. (Kriza könyvek I.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 1999. 9. (A továbbiakban: Ilyés 1999.)
18. Vö. Ilyés 1998. 288; Ilyés 2003. 25; Ilyés 2005. 65–66.
19. Egy 1911-es, az érsekséghez intézett kérvényben például a kosteleki és magyarcsügségi hívek leírják, hogy a nagy távolságok miatt csak évente kétszer jár ki hozzájuk az illetékes görög katolikus plébános, haláleset, keresztelelő, házasság esetén pedig csak magas fuvardíj ellenében tudnak idejében papot hoztatni. Iskolás gyermekeik hitoktatásban nem részesülnek, így szentgyónáshoz és áldozáshoz sem járulhatnak. HMÁLF 685/10. 76–77.
20. *Şematişmul veneratului cler al archidieceşei metropolitane Alba-Iulia şî Făgăraş pre anul domnului 1900 de la sânta unire 200*. Blaş, 1900. 339.
21. A magyarországi jogsokás szerint a vegyes rítusú házasságokat a menasszony rítusa szerint kötötték meg, a gyermekeket pedig az apa rítusára keresztelték. Ilyés 2003. 22–23; Uő: „...mentsük ki őket az oláh poplip ölelő karjaiból”: *A hajdúdorogi görög katolikus püspökség szervezése Csík megyében*. In: Vargyas Gábor (szerk.): *Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene*. (Studia Ethnologica Hungarica XIII L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Bp., 2011. 748. Erdélyben a görög és a római rítusok kapcsolatára vonatkozó, 1873-ban megkötött Vancea–Fogarasy-egyezmény a vegyes házasságok megkötését ehhez hasonlóan szabályozta, és feltételezte, hogy ilyen esetekben mindkét fél a maga eredeti rítusának papja joghatósága alatt maradjon. A Gyimesekben – így valószínűleg Kostelekben is – azonban ettől némileg eltérően ez volt a helyi gyakorlat, hogy vegyes rítusú házasságok esetén minden szolgáltatást (esketést, keresztelest, temetést) a férj jelképezte végzett. GyÉL püspöki iratok 28.131/1944
22. Erre utal az is, hogy a csíkszépvízi görög katolikus anyakönyvben, amely a csíki falvakban rendszerint nagyon pontosan dokumentálta a vegyes felekezetű házasságokat, a 19. század végéig nem jelez vegyes feleke-

- zetű szülőpárokat Kostelekben. HMÁLF 47/251: *A csíkszépvízi görög-katolikus egyház anyakönyvei*; vö. Ilyés 2003. 23.
23. Vö. Gyórfy Eszter: „*S osztán nagy zavar volt ezekben' az éveken'.*” *Felekezeti konfliktusok és rítusváltások Kostelegen (1930–1944)*. Erdélyi Múzeum LXXVIII(2016). 2. sz. 92. (A továbbiakban: Gyórfy 2016.) A 20. század elején kiadott görög és római katolikus egyházmegyei sematizmusok, illetve az 1910-es népszámlálás egyaránt kimutatnak római katolikusokat Kostelekben. A különböző forrásokban található eltérő információk miatt azonban a rítusukhoz ragaszkodó, magukat római katolikusnak valló személyek pontos számát nem lehet megállapítani.
24. Ilyés 2003. 28. (Kiemelések a szerzőtől.) Vö. Oláh 1993. 109.
25. Takács Györggyel (Takács 2001. 29.) egyetértve magam is úgy látom, hogy a kostelekiek identitásának – részben napjainkig – leglényesebb komponense a környékbeli csoportoktól (csíki székelyek, moldvai és gyimesi csángók, moldvai románok) való különbözőség tudata, egy nem feltétlenül etnikumhoz köthető lokális identitás. A kostelekiek külső identifikációja ugyanakkor a 20. század elején két ellentétes véleményt foglalt magába: míg a környékbeli románság magyaroknak, a szomszédos székely községek lakói (elsősorban a görög rítus és a lakosság egy részének román anyanyelve miatt) románnak tartották őket. Az identifikáció másik nagyon fontos tényezője a helyiek görög katolikus vallása volt, amit más székelyföldi közösségekhez hasonlóan itt is *román vallásként* tartottak számon, a Kosteletet pasztoráló szépvízi görög katolikus plébánosokat *román papként* emlegették.
26. Ilyés 1999. 12; Ilyés 2003. 27. Egyet kell értenem Ilyés Zoltánnak azzal a megállapításával is, hogy a települési endogámia és a vallási-kulturális exogámia összekapcsolódása az előző évtizedekben megkötött vegyes rítusú házasságokból született gyermekek egy részének római katolikus hitben való megkeresztelésére is utalhat. Ilyés 1998. 288.
27. Ilyés 2003. 27–28.
28. Az 1930-as években kibontakozó pasztorációs rivalizáció részletesebb bemutatásáért lásd Gyórfy 2016. 92–96.
29. Hámosi Péter: *Székely-oláh görög katolikus sors történet*. Regio XVIII(2008). 2. sz. 196.
30. GyÉL püspöki iratok 10.1021/1940.; GyÉL püspöki iratok 28.658/1940.
31. Ennek körülményeiről és a két egyház papjainak konfliktusairól részletesen lásd Gyórfy 2016. 96–101.
32. Hossu Gyula kolozsvár–szamosújvári püspök korabeli adatai szerint 1940 decemberére a Csík vármegyei görög katolikus plébániák kétharmada pap nélkül maradt. GyÉL püspöki iratok 14.537/1941.
33. Balogh Béni: *A magyar–román viszony és az erdélyi kérdés 1940–1944 között*. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Történelmünk a Kárpát-medencében (1926–1956–2006)*. Komp-Press–Korunk Baráti Társaság Kiadó, Kvár, 2006. 25.
34. GyÉL püspöki iratok 28.432/1945.
35. Ilyés 1999. 13; Ilyés 2003. 30.
36. Ilyés 2003. 30. A vallási és etnikai kategóriák sajátos összemérésére (ti. „egyik fele román, a másik katolikus”) vonatkozó szövegeket Takács György is közöl: Takács 2001. 109.
37. Ilyés 2003. 31.
38. Kárpátaljáról, Vajdaságból és Erdély más részéről is számos adatunk van arra, hogy a felekezetiség etnikai megjelölése a térhasználatban, az egyes felekezetek által lakott falurészek megkülönböztetésében is megnyilvánul. Bakó Boglárka: *Együttélési viszonyok és az etnikai identitás*. In: Szarka László – Kovács Nóra (szerk.): *Tér és terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, Bp., 2002. 107; Papp Richárd: *Történelmi egyházak a Vajdaságban: szakrális-etnikai stratégiák?* In: Szarka László – Kovács Nóra (szerk.): *Tér és terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, Bp., 2002. 184; Domokos 2005. 39.
39. 464 személy a 2011-es romániai népszámlálás adatai szerint. Forrás: <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2> (2016.12.03.)
40. 2002-ben Kostelek 570 lakosa közül 277 volt ortodox és 293 római katolikus. Forrás: <http://kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm> (2016.12.03.) A 2011-es romániai népszámlálás felekezeti, nemzetiségi és anyanyelvi adatai csak közszépszintű bontásban érhetőek el, ezért az Ágas községhez tartozó Kostelek adatait külön nem közli a statisztika
41. Az áttérés ugyanígy megy a házasságkötéstől független esetekben is. Gyermekek esetében, amennyiben a szükséges hittanórai felkészítéssel részt vett, a gyermek társaival együtt meggyón az adott egyházban, és elsőáldozó/bérmálkozó lesz, ami automatikusan az adott felekezethez való tartozását jelenti a továbbiakra nézve. A kosteleki római katolikus plébános elmondása szerint ugyanakkor az ortodox egyház többnyire nem adja ki a feleknek a hivatalos procedúrához szükséges keresztlevelet, ezzel próbálva megakadályozni a hívek áttérését.
42. A jelenlegi ortodox pap nőeknek csak szoknyában, férjes asszonyoknak ezenfelül csak kendőben való megjelenést engedélyez a templomban.
43. A házasság nélkül együtt élő párok nem áldozhatnak és nem keresztelhetnek, sőt ha esetleg egy ilyen kapcsolatból gyermek születik, a pap csak a szülők egybekelése után kereszteli meg. Amennyiben összeházasodnak, a pap általában még annyi ideig nem áldoztatja meg őket, ameddig a „vadházasság” tartott.
44. Vö. Virt István: *Halottas szokások és hiedelmek hagyományozódása a magyar–román nyelvhatáron fekvő Hárompatak vegyes lakosságú falvaiban*. In: Tomisa Ilona (szerk.): *Hárompatak: Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Bp., 2003. 80–81.